

ข้อเสนอแนะประเด็นการสื่อสารเพื่องานวิจัยนิเทศศาสตร์ ตามแนวคิด “ปฏิปักษ์สัมพันธ์” (Symbiosis) ในยุคดิจิทัล

The Proposed Communication Research Issues on Symbiosis concepts of the Digital Age

ศิริชัย ศิริภายะ *

บทคัดย่อ

จุดมุ่งหมายของบทความนี้เพื่อเสนอประเด็นต่างๆ เพื่องานวิจัยทางการสื่อสารในยุคดิจิทัลเทคโนโลยีโดยอาศัยแนวคิดการควมรวมทางสื่อสารและการมี “ปฏิปักษ์สัมพันธ์” ทางสื่อสาร

Abstract

The objectives of this article is an attempt to provide communication research issues of the digital age. The main concepts of this article are the convergence communication and the symbiotic relationship.

Keywords: communication research, digital age, convergence, symbiosis

อารัมภบท

แรงบันดาลใจที่ทำให้เกิดบทความนี้ขึ้นมาจากการที่ได้อ่านงานของ Water Benjamin ในบทความชื่อ The work of art in the age of mechanical reproduction (Benjamin, 1933) เนื้อหาของบทความนี้กล่าวถึงความสิ้นสุดของฤทธิ์เดชของงานศิลปะในลักษณะที่เป็น “มนต์ขลัง” ทั้งนี้เป็นผลมาจากการผลิตซ้ำของเครื่องจักรกล คงหลงเหลือไว้แต่ “การแสดงออก” เท่านั้น งานทางด้านนิเทศศาสตร์ส่วนหนึ่งเป็นงานทางด้านศิลปะ ซึ่งเมื่อเข้าสู่สู่การผลิตซ้ำด้วยเทคโนโลยีดิจิทัลผลของงานส่งผลอย่างที่ว่า Water Benjamin ได้กล่าวอ้างไว้หรือไม่ ประเด็นนี้ก็เป็นที่น่าสนใจทำการวิจัยต่อไป (ดูรายละเอียดเพิ่มเติม, Mattelart and Mattelart 1998, หน้า 61-62) จากความสามารถในการผลิตซ้ำในยุคดิจิทัลนั่นเอง ทำให้ผู้เขียนอยากเสนอความเห็นว่าเป็นเช่นนั้น การสื่อสารที่เกิดขึ้นมีลักษณะเป็นการควมรวม (Convergence) ทางสื่อสาร รวมไปถึงการซ้อนทับในการสื่อความหมายด้วยและส่งถึงความสัมพันธ์ในลักษณะ “ปฏิปักษ์สัมพันธ์” (Symbiosis) กันได้มากน้อยเพียงใดในมิติต่างๆ ของกิจกรรมทางการสื่อสาร บทความนี้ไม่ได้ยึดถือความหมายของการสื่อสารที่ว่า “ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมโดยผ่านตัวสาร” (ดูรายละเอียดเพิ่มเติม Gerbner, 1967 หน้า 40-52) แต่ยึดถือความหมายของการสื่อสารเป็นการสร้างความหมายโดยผ่านสื่อ (ตัวกลาง) กับตัวสาร (เครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ต่างๆ)

* ศิริชัย ศิริภายะ

รองศาสตราจารย์ คณบดีคณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยสยาม

จุดมุ่งหมาย

จุดมุ่งหมายของบทความนี้เพื่อนำเสนอประเด็นต่าง ๆ ของการสื่อสารที่สามารถจะนำไปใช้ เป็นปัญหาในการวิจัยทางด้านนิเทศศาสตร์ ทั้งนี้โดยจำกัดขอบเขตเฉพาะการสื่อสารที่อิงอยู่กับแนวคิด “ปฏิสัมพันธ์” (Symbiosis) เท่านั้น ประโยชน์ที่ได้รับจากการประยุกต์แนวคิดดังกล่าวมาใช้เพื่อให้อวดคล้องกับยุคสมัยที่ใช้เทคโนโลยีดิจิทัลในการสื่อสาร ส่งผลทำให้เกิดการควมรวมทางการสื่อสาร (Convergence Communication) ซึ่งหมายถึงการซ้อนทับการสื่อความหมายของสื่อหลายประเภทรวมเข้าด้วยกันและเนื้อหาที่มีการถ่วงโยง ยุบรวม ผสมเข้าด้วยกันหรือปรับเปลี่ยนไปตามลักษณะของการควมรวมของสื่อต่าง ๆ เหล่านี้ Henry Jenkin (2006, หน้า 244) สรุปว่าสื่อส่วนตัว (Personalized Media) เป็นสื่อในอุดมคติของการปฏิวัติดิจิทัลในยุคต้นทศวรรษที่ 1990 ทั้งนี้โดยสื่อดิจิทัลจะเป็นตัวที่มา “ปลดปล่อย” พวกเราออกจาก “การกดขี่บังคับ” จากสื่อมวลชนพร้อมทั้งเปิดโอกาสให้เราเลือกเฉพาะเนื้อหาที่มีความหมายเฉพาะตัวเราเองได้ นั่นก็คือดิจิทัลเทคโนโลยีทำให้การควมรวมเกิดขึ้นมาได้และกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมทางการสื่อสารและการสร้างภูมิปัญญาร่วมกัน (Collective intelligence) (Ibid., หน้า 245)

การควมรวมกับการมี “ปฏิสัมพันธ์”

สำหรับบทความนี้การควมรวมจำกัดขอบเขตเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับลักษณะของการสื่อสารที่ปรากฏมี “ปฏิสัมพันธ์” เกิดขึ้นในที่นี้ “ปฏิสัมพันธ์” (Symbiosis) หมายถึงการอยู่ร่วมกันของสรรพสิ่งที่มีความหมายผูกพันกันอย่างใกล้ชิดของสรรพสิ่งต่าง ๆ ที่มีความหมายแตกต่างกัน (Merriam-Webster Dictionary, 1989, หน้า 726 และ Campbell, Neil A. and Reece, Jane B., 2002, หน้า 540) ดังนั้นการมี “ปฏิสัมพันธ์” ของสรรพสิ่งกับการควมรวมทางการสื่อสารจึงน่าจะเป็นแนวทางหนึ่งในการมองหาคำอธิบายถึงลักษณะและ

พฤติกรรมกรรมการสื่อสารของมนุษย์ในยุคดิจิทัล Jenkins (2002, หน้า 282) ได้ให้คำจำกัดความของการควมรวม (Convergence) หมายถึงสถานการณ์ที่ระบบทางการสื่อสารหลากหลายประเภทดำรงคงอยู่ด้วยกัน (Coexist) และเนื้อหาของสื่อสามารถไหลข้ามกันได้อย่างง่ายดายในขณะเดียวกัน ผู้เขียนได้ผนวกเอาแนวคิดเกี่ยวกับการควมรวมเข้าไว้กับแนวคิดการมี “ปฏิสัมพันธ์” ในสาขาวิชาชีววิทยาโดยที่ลักษณะของการมี “ปฏิสัมพันธ์” มี 3 ประเภทคือประเภทที่หนึ่งเป็นภาวะแบบมีปฏิสัมพันธ์แบบพึ่งพา (mutualisms) ประเภทที่สอง เป็นภาวะมีปฏิสัมพันธ์แบบเกื้อกูลกัน (Commensalism) และ ประเภทที่สามเป็นภาวะมีปฏิสัมพันธ์แบบปรสิต (Parasitism) (Ibid., หน้า 541)

Mutualisms (ปฏิสัมพันธ์แบบพึ่งพา)

เป็นความสัมพันธ์ที่ทั้งสองฝ่ายได้ประโยชน์ร่วมกัน และแยกจากกันไม่ได้จะเกิดผลเสียจึงเป็นสถานการณ์ที่ผูกมัดติดกันอยู่กันตลอดไป

Commensalism (ปฏิสัมพันธ์แบบเกื้อกูลกัน) เป็นความสัมพันธ์ที่ฝ่ายหนึ่งได้ประโยชน์ อีกฝ่ายหนึ่งก็ไม่เสียประโยชน์ ดังนั้นถ้าฝ่ายได้ประโยชน์แยกจากไปก็จะเกิดผลเสียจากฝ่ายที่ได้ประโยชน์เอง

Parasitism (ปฏิสัมพันธ์แบบปรสิต)

เป็นความสัมพันธ์ของผู้ที่มาเกาะติดอาศัยอยู่ (Parasite) กับตัวผู้ให้อาศัย (host) ผู้ที่มาเกาะอยู่จะได้ประโยชน์ แต่ถ้าแยกออกไปก็จะเสียประโยชน์และอาจเจริญเลวลงหรือเสียประโยชน์ แต่ถ้าไม่มีผู้มาเกาะติดอยู่ก็จะไม่ได้และไม่เสียประโยชน์

มิติของการสื่อสารกับข้อเสนอแนะประเด็นการวิจัย

จากแนวคิดข้างต้นนี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับมิติต่าง ๆ ของการสื่อสารในยุคดิจิทัลเพื่อให้เห็นแนวทางของการทำวิจัยโดยผู้เขียนพยายามอธิบายถึงประเด็นต่าง ๆ ที่จะนำไปสู่การทำให้เป็นปัญหาเพื่อการวิจัยต่อไป

ในมิติแรกเป็นมิติของตัวตนของการสื่อสารเอง ไม่ว่าจะทำการสื่อสารด้วยวาจาด้วยการเขียนด้วยภาพด้วยการแสดงท่าทาง เมื่อใดก็ตามที่มีตัวสารเกิดขึ้น การสื่อสารจะเกิดทวิภาวะขึ้น ภาวะหนึ่งเป็นภาวะของการสื่อสารอะไร และอีกภาวะหนึ่งเป็นภาวะของการสื่อสารอย่างไร ทั้งสองภาวะเกิดขึ้นมาพร้อมกัน ทั้งสองภาวะนี้จะมีลักษณะของปฏิปักษ์สัมพันธ์แบบพึ่งพา (Mutualisms) ไม่สามารถแยกจากกันได้เลยระหว่างการสื่อสารระดับเรื่องเกี่ยวกับอะไรก็บอติดของการสื่อสาร (Meta Communication) ที่หมายถึงตัวของเนื้อหาที่กล่าวถึงถูกสื่อความหมายได้อย่างไรและแท้ที่จริงแล้วอัตตของการสื่อสารเป็นผลมาจากการให้รหัส (รายละเอียดเพิ่มเติมที่ Fisk, 1982., บทที่ 4 และ Jacobson, 1962)

ประเด็นในทางการสื่อสารเรื่องนี้จึงเป็นการใช้รหัส (Code) การสื่อสารในการสร้างความหมายทั้งในระดับความหมายอะไร กับความหมายได้อย่างไร และการมีปฏิปักษ์สัมพันธ์ของลักษณะเนื้อหาดังกล่าวก่อให้เกิดผลต่อการสื่อความหมายของทั้งสองระนาบได้มากน้อยเพียงใด

ในมิติที่สองเป็นมิติขององค์ประกอบของการสื่อสาร บทความนี้ยังยึดถือในการแบ่งแยกองค์ประกอบของการสื่อสารออกเป็นสองประเภท (ดูรายละเอียดเพิ่มเติม ศิริชัย ศิริภายะ 2557) ประเภทแรกเป็นองค์ประกอบหลัก อันประกอบด้วยผู้ส่งสาร ผู้รับสาร ตัวสื่อ และตัวสาร ประเภทที่สองเป็นองค์ประกอบปฏิบัติการอันได้แก่ รหัส บริบท ปฏิกริยาตอบกลับและสิ่งรบกวนองค์ประกอบปฏิบัติการเป็นผลมาจากการทำขององค์ประกอบหลักโดยเฉพาะจากผู้ทำการสื่อสารกับสภาพแวดล้อมของการสื่อสาร ในประเด็นนี้เห็นว่าเทคโนโลยีดิจิทัลทำให้สามารถมีการแทนที่สลับเปลี่ยนของบทบาทต่างๆ ขององค์ประกอบหลักของการสื่อสารเกิดขึ้นได้อยู่ตลอดเวลาเหมือนกับการซ้อนทับของดึกตารัฐเซีย (Matryoshka) ที่ตัวแรกซ้อนทับไว้อีกหลายตัวในเวลาและสถานที่เดียวกัน ดังนั้นบทบาทขององค์ประกอบซึ่งอยู่ในลักษณะของการอยู่ร่วมกัน (Coexist) และมี

ความเป็น “ปฏิปักษ์สัมพันธ์” ทั้งสามรูปแบบอันได้แก่ ความสัมพันธ์แบบเนื้อหา ความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลกัน และความสัมพันธ์แบบปริสติดเกิดขึ้น ในความสัมพันธ์ทั้งสามรูปแบบนี้ น่าจะกล่าวได้ว่าปฏิปักษ์สัมพันธ์เกิดขึ้นเป็นเรื่องที่ควรมานำทวิวิจัยกันต่อไป โดยที่หน่วยของการวิเคราะห์ (Unit of A Analysis) จะเปลี่ยนจากหน่วยของคนหรือจากสิ่งซึ่งถูกทำขึ้น (Social Artifact) จะมาเป็นหน่วยของการวิเคราะห์ของการมีปฏิปักษ์สัมพันธ์ทั้งสามรูปแบบที่ได้กล่าวมาแล้ว ความซ้อนทับกันในบทบาททางการสื่อสารเป็นผลทำให้เกิดลักษณะของการเพิ่มพูนทางการสื่อสาร (Extra Communication) ในประเด็นนี้นักนิเทศศาสตร์น่าจะหันมาสนใจในการวิจัยมากขึ้นเพราะเทคโนโลยีดิจิทัลในปัจจุบันเกี่ยวพันในห้วงประกอบของการสื่อสารมีบทบาทที่ทับซ้อนต่อการสร้างความหมายได้เพิ่มหรือลดลงในลักษณะใดและมีผลกระทบต่อสื่อความหมาย

มิติที่สามเป็นการข้ามผ่านทางการสื่อสาร (Transcommunication) ทั้งที่เป็นการสื่อสารที่ข้ามผ่านเวลาและสถานที่อันเป็นองค์ประกอบปฏิบัติการของการสื่อสาร ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับบริบททางการสื่อสาร ประเด็นเพื่อการวิจัยก็คือทั้งตัวสื่อกับตัวสารจะข้ามผ่านเวลาและสถานที่ได้อย่างไร และในลักษณะใด รวมทั้งบทบาทของผู้ส่งสารกับผู้รับสารจะเป็นอย่างไร สอดคล้องกับประเด็นที่น่าสนใจในการวิจัยคือเรื่องของความเป็นตัวตน (Self) ทางการสื่อสาร (ดูรายละเอียดเพิ่มเติม บทที่ 2 Holquist Michael, 1990) ของผู้ทำการสื่อสาร

ในมิติที่สี่เป็นการมี “ปฏิปักษ์สัมพันธ์” ของการสื่อสารของมนุษย์กับเครื่องจักรมีลักษณะของการผสมผสานในลักษณะที่เป็นแบบเกื้อกูลกัน (Commensalism) โดยธรรมชาติแล้วความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะเสริมสร้างร่วมกัน (Complementarities) (Davenport Thomas H. and Julie Kinney, 2015) อันเป็นหัวใจการทำงานร่วมกันของมนุษย์กับเครื่องจักร (Augmentation) แทนที่จะเป็นของการใช้เครื่องจักรทดแทนอย่างเดียว

ดังนั้นกลยุทธ์ของการสื่อสารในเรื่องนี้ก็ต้องปรับเปลี่ยนตามไปด้วย เครื่องจักรกลในที่นี้คือเครื่องคอมพิวเตอร์ เมื่อมนุษย์ได้เริ่มตั้งกรอบคิดใหม่นำเอาคอมพิวเตอร์มาเป็นผู้ร่วมงานมนุษย์ก็จะสามารถทำงานประสบความสำเร็จได้อย่างชนิดไม่เคยมีมาก่อน (Ibid., หน้า 61) มนุษย์ก็จำเป็นต้องตรงกับคอมพิวเตอร์ที่มีความสามารถในการตัดสินใจได้ดีเท่ากันหรือดีกว่า การตัดสินใจของมนุษย์ Davenport กับ Kirby (2015) ได้เสนอกลยุทธ์ไว้ 5 ประการที่มนุษย์จะทำงานร่วมกับคอมพิวเตอร์ดังนี้

(1) กลยุทธ์ของการก้าวขึ้น (Step up) คือมนุษย์ใช้ปัญญาที่มีอยู่เหนือกว่าคอมพิวเตอร์สามารถเห็นภาพรวมเป็นภาพใหญ่ได้ทั้งหมดและสามารถคิดออกมาเป็นนามธรรมที่คอมพิวเตอร์ยังทำไม่ได้ นั่นก็คือปล่อยให้คอมพิวเตอร์ทำงานที่เราเคยทำมาแล้ว และเราก้าวขึ้นไปในระดับที่สูงกว่าคอมพิวเตอร์จะทำได้

(2) กลยุทธ์การก้าวหลบ (Step aside) นั่นก็คือมนุษย์ใช้ความเข้มแข็งทางจิตใจซึ่งไม่ใช่เป็นเรื่องของความรู้เชิงเหตุผลเท่าใดนัก เพื่อดึงเอาความฉลาดหลักแหลมที่มีอยู่อย่างหลากหลายนั้นก็คือรู้ว่า จะทำงานกับคนอื่นให้ประสบความสำเร็จได้อย่างไร และในขณะที่เดียวกันก็เข้าใจความต้องการของตัวเอง หรือรู้จักเป้าหมายตนเองตลอดจนจุดเด่น จุดด้อยของตัวเอง ตัวกลยุทธ์ก็คือเราต้องเน้นไปที่เรื่องจุดเด่นของมนุษย์ที่ยังไม่ได้ถูกนำมาใช้

(3) กลยุทธ์การก้าวเข้าหา (Step in) นั่นก็คือมนุษย์เฝ้าตรวจประเมินและปรับเปลี่ยนการทำงานของเครื่องคอมพิวเตอร์ให้เหมาะสมเพื่อการยืนยันว่าคอมพิวเตอร์ทำงานได้เป็นอย่างดีและยังปรับปรุงให้คอมพิวเตอร์ทำงานได้ดีขึ้นกว่าเดิม ดังนั้นมนุษย์ต้องเพิ่มพลังในการเฝ้าสังเกต การตีความ และความสามารถในการการเชื่อมโยงติดต่อถึงกัน

(4) กลยุทธ์การก้าวจำกัด (Step Narrowly) เป็นกลยุทธ์ที่มนุษย์ต้องหลีกเลี่ยงเฉพาะในอาชีพของตนเองโดยเห็นว่ากรนำเอาคอมพิวเตอร์มาใช้ทำงานเป็นสิ่งที่ไม่คุ้มค่า นั่นก็คือต้องรู้จักอาชีพที่ตนเอง

ทำอย่างดีมีความลึกซึ้งถึงแก่นของอาชีพ มนุษย์ต้องสร้างฐานข้อมูลของตนเองและดูแลเพิ่มเติมข้อมูลให้ทันสมัยเป็นปัจจุบันอย่างสม่ำเสมอและเชื่อมต่อกับระบบต่าง ๆ เพิ่มพูนผลลัพธ์ในการทำงาน มีความชำนาญเรื่องที่เชี่ยวชาญและสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมกับผู้เชี่ยวชาญอื่นได้ด้วย

(5) กลยุทธ์ก้าวไปข้างหน้า (Step Forward) เป็นการสร้างคอมพิวเตอร์รุ่นใหม่และเครื่องมีมาจากความฉลาดที่ประดิษฐ์ขึ้น นั่นก็คือยกระดับคอมพิวเตอร์ให้มีความสามารถเพิ่มมากขึ้น มีโปรแกรมสามารถทำงานได้เพิ่มมากขึ้นจนวันหนึ่งโปรแกรมจำนวนมากถูกพัฒนาจากตัวของมันเอง จากกลยุทธ์การทำงานร่วมกันระหว่างมนุษย์กับเครื่องคอมพิวเตอร์นำไปสู่ข้อเสนอแนะประเด็นการวิจัยในแง่ของการศึกษาการมีปฏิสัมพันธ์เพื่อการ ทำงานแบบพึ่งพากันระหว่างมนุษย์กับคอมพิวเตอร์ ทั้งคู่ได้ประโยชน์ร่วมกันอย่างไร และยังศึกษาต่อไปถึงความสัมพันธ์ในแบบที่ถูกลืมเมื่อมนุษย์ไม่ได้คิดว่าคอมพิวเตอร์เป็นเครื่องมือที่มาช่วยในการทำงานเท่านั้น และสุดท้ายปรสติดทางการสื่อสารระหว่างมนุษย์กับคอมพิวเตอร์มีลักษณะอย่างไร นั่นก็คือทั้งสามลักษณะของการมีปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้นพร้อมกันได้หรือไม่อย่างไร

ปัจฉิมบท

บทความนี้ได้พยายามนำเสนอประเด็นและข้อคิดเห็นซึ่งอาจจะนำมาใช้เป็นแนวทางการวิจัยการสื่อสารที่เทคโนโลยีดิจิทัลเข้ามามีบทบาทสำคัญ บทความนี้หวังว่าจะกระตุ้นให้เกิดจุดเริ่มต้นของทัศนียมิติใหม่ทางการวิจัยในทศวรรษที่ปราศจากพรมแดนชัดเจนระหว่างแนวทางการวิจัยต่างๆ ที่มาจากสำนักคิดต่าง ๆ กัน อันจะทำให้มนุษย์เข้าใจธรรมชาติของการสื่อสารในยุคดิจิทัลและนำไปสู่การสื่อสารที่บรรลุเป้าหมายสามารถจัดการกับการสื่อสารได้ตามความต้องการ

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

ศิริชัย ศิริภายะ. “แบบจำลองการสื่อสารในยุคดิจิทัล” วารสารนิเทศสวามปริทัศน์ ฉบับที่ 15 ประจำปี 2557. (หน้า 8-13). สถาบันวิจัยการพิมพ์ มหาวิทยาลัยสยาม

ภาษาอังกฤษ

- Benjamin, Walter. 1933. “The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction” in Illuminations. H. Arendt (ed.). New York: Schocken Books, 1969
- Campbell Neil A. Jane Jane B. Reece. 2002 Bbiologia. san francisco pearson education. Inc.
- Davenport, Thomas H. and Julia Kirby. “Beyond Automation: Strategies for remaining gainfully employed in an era of very smart machine. Harvard Business Review. June 2015.
- Gerbner, G. 1967. “Mass Media and Human Communication theory”, in F.E.X. Dance (ed.), Human Communication Theory, pp. 40-57. New York : Holt, Rinehart and Winston.
- Halquist, Michael, 1990. Dialogism: Bakhtin and his works. 2nd Edition. London. Routiedge
- Jacobson, R. 1962. Selected Writing, 4 Roles. The Hague: Mouton.
- John Fiske., Introduction to Communication Studies., London, Methuen 1982.
- Jenkin, Henry, 2006. Convergence Culture. New York: New York university Press.
- Kurokawa, Kisho. 1994. The Philosophy of Symbiosis. London: Academy Group Ltd.
- Mattelart, Armand and Michele Mattelart. 1998. Theories of Communication. London: SAGE Publication
- The New Meriam- Western Dictionary. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Western Inc. Publisher.
-